

A borszéki üvegyár

FARKAS ALADÁR

Erdély régi üvepipara

A Kárpát-medencében több mint 110 kisebb-nagyobb üvegekészítő üzem volt. *Kőváry László Erdélyország statisztikája, 1847 c.* könyvében 7 üvegyárról, vagy inkább üvegsúrról tesz említést: *Porumbákon, Görgényen, Bükszádon, Nagyalmásán, Borszéken, Zalánpatakán, Felsőárpáson és Kercsesorán.* „...a borszékiről azon tudomásom nagyon, hogy 10-12 legény munkája után 60-70000 pengőt forgat évenként”. Az utóbbi időben egyre több szakdolgozat foglalkozik ezek történetének kutatásával. Szűkebb pátriánkban, a szomszédos *Kovácsna megyében Zalánpatakán, az Egyed mezején Kálnoky Sámuel* létesített üveghutát. Az itt készített tárgyakat formába fújták és gazdagon díszítették (kötéldísz, illetve gravírozták). 1860-ban az elégedetlen munkások felgyújtották, és többet már nem is építettek újra. Az üvegsűr produktumának egy része *Karácsony Zoltán* magángyűjtő tulajdonában van (üvegkanacsók, poharak, orvosságos üvegek, stb.). *Mikóújfaluban* szintén üveghuta működött, mígnem a hamuzsírfőzéshez szükséges erdőt kiirtották (1782). Ezt követően áttelepítették *Sepsibükszádra*, ahol 1914-ig működött. A *Maros megyei Görgényüvegsúrron* 1778 körül *iff. Bornemissza János* az itt lévő üveghutához üvegsűrt épített, amely az 1870-es évekig működött. Az *Általános Iskola Múzeumában* látni az üveghuta termékeinek egy részét.

A *Szeben megyei Felsőporumbák* községben a 19. században német üvegfúvók dolgoztak. 1851-ben *Nicolae T. Ciurcu* árendálta. 1894-ben az üvegyár bezárt, munkásai elköltöztek. *Feleken* (*Szeben megye*) 1868-ban létesült üvegyár, amely két kisebb megszakítással (1886–1892 és 1917–1920) a '30-as évekig működött.

Üveggyárában festett üvegedényeket készítettek. Falumúzeumában üvegipari termékek is vannak.

A borszéki üveggyár

A XVIII. század végén a *Ditró* (*Gyergyóditró*) határához tartozó *Borszéken üveggyárat* alapítottak, melyről a korabeli források a következőket jegyzik fel: „*Vagyon ezen helység határán egy üvegcsináló fábrika, az úgynevezett Borszék nevű helyben, ahol vagyon a híres borszéki savanyóvíz is, némelyek szoktak ezen helység lakosai közül onnat borvizet kiszállítani, némelyek pedig az oda bémenni szokott nagyságokat vagy másokat alkalom szerint fizetésért oda bé szokták vecturázni s onnan is még fizetésért visszahozni.*”

Daniel Scheint, *Borszék* első fürdőorvosa 1833-ban *Pesten* megjelent könyvében jelzi, hogy az ipari termelés rohamosan fejlődik, és említést tesz a borszéki üveghutáról is (543. old.)

A borvizes üvegekért nem fizettek százezreket a cseh *Siemens* gyárának, hanem saját olvasztókemencét építtettek. *Zimmethausen*, a borvízforrás bérlője magával hozta *Eisner* üveggyárost, aki egyrészt felkutatta az üveggyártáshoz szükséges alapanyagokat, másrészt megépítette az üveghutát. *Borszék* a legjobb kovahomokkal rendelkezik. Az egy sziksót (szódát), amit itt helyben nem leltek, *Marosújvárról* szállították. A nyers szóda mászája 9, kristályosítva 12 pengő.

Az üzem *Alsó-Borszéken*, a mai polgármesteri hivatal és orvosi rendelő épületeinek helyén létesült 1806-ban, fenyőgerendákból. Az építkezési munkálatokat *Hartwig Ferenc* és *Hartwig János* porosz származású mérnökök vezették.

Az üveggyári munkásokat (*cipszereket*) *Zimmethausen* hozta magával. A régi *Szepes vármegye* német lakosai voltak. *Miklós József* nyelvész szerint „*a mi százszainkhoz hasonlóan a magyar királytól kaptak földet, az ide telepített sziléziai és szász vendégek nagy szorgalommal és kitartással termékennyé varázsolták, rajta magas fokú civilizációt teremtettek, gyönyörű várak, kastélyok és pompás városok sokaságát építették fel, felvirágoztatták a kézművességet és a kereskedelmet.*” Leszármazottaik ma is *Borszéken* él-

nek: *Birman, Eigel, Fokt, Kamenitzky, Straff, Theirmájer, Schiller, Wild* stb. Közel 200 családnak biztosított kenyeret az üvegyár (110 üvegcsűri olvasztó nevét ismerjük.)

A termelés 1808-ban már három kemencében zajlott, 20-30 olvasztófazékkal. *Orbán Balázs Székelyföld leírása* című művének (1882) 118. oldalán látni a mellékelt korabeli metszetet a füstölgő üvegcsűrről.

A borszéki üvegyár távlati képe Orbán Balázs: A székelyföld leírása c. művében. (Az eredeti képaláírás: „Alsó-Borszék az üvegcsűrről és a háttérben pompálkodó Kerekcsék sziklagerinczével”.)

Az üvegyár nagymennyiségű tűzifát használt. Ezt a két község közeli erdeiből termelték ki és szállították ide. *Kőváry László* szerint „*vagy 12 legény szüntelen fújja az üveget, és mégsem elég.*” (Kőváry 1984, 145-146.).

Az 1862-ben itt járt angol *Charles Boner* leírása szerint: „*nagy tömegben van itt, vakító fehér homokkő, a legfinomabb üveget, a legjobb tükröt lehetne belőle készíteni, de csak üvegeket gyártanak a borvíz számára. Ezek az üvegek a lehető legcélszerűtlenebbek,*

ugyanis nemcsak az a hiba, hogy az üveg rendkívül vékony, hanem amelletten igen rövid az üvegek nyaka. Csak egy hosszú nyakú üveget lehetne jól bedugaszolni.”

Kozma Ferenc, a székelykeresztúri állami tanítóképezde igazgatója 1879-ben megjelent könyvében így ír: „A borszéki vízzel való kereskedéshez szükséges üvegeket a tulajdonos községek (Szárhegy és Ditró, a tanulmány szerzőjének megjegyzése) saját gyárakban állítatják elő, hol a lakosságnak több mint fel (60-70) nyer foglalkozást és keresetet. Az itteni üveggyártásnak az az előnye van, hogy a hozzá szükséges anyagok helyben nemcsak bőven vannak, de olyan kitűnő minőségűek, hogy azokat a csehországi üveggyáros a híres cseh-üveg anyagainál részben kitűnőbbeknek állítja. Ezt bizonyítja azon körülmény is, hogy a borszéki üveg, dacára a legprimitívebb gyártásnak, a legjobb szintelen üvegek közé számítható. Hogy a borvíz-szállításhoz miért nem gyártanak kevésbé törekeny üvegeket, s czélszerű berendezés és szakképzett művezető alkalmazása által a gyártást miért nem terjesztik ki másféle üvegek előállítására is, e kérdésekre feleletek a laikus birtokoktól hiába várunk!”

Egyed Ákos történész szerint a 19. század közepén 18 üveggyár működött a Magyar Korona országaiban, de az osztrák ipar versenye s a fa árának megdrágulása miatt a régi huták egymás után szűnnek meg.

Kőváry László már csak a tanulmányunk bevezetőjében felsorolt hét működő üveggyárról tud. A bükszádi üveggyár gróf Mikes Benedek tulajdona volt, és évenként 18 ezer darabot gyártott. „Az üvegcsűr különben általánosan kedvelt ipari üzem a székelyföldi földesurak között. Az ismert csíki, főleg borszéki üveghuták...” mellett, máshol is épültek hasonló létesítmények: például Bárkányban és a bodzaszorosi Krasznán.

Kőváry írja, hogy a borszéki üveggyárnak 10-12 munkása volt, és hogy az egész vállalkozás 60-70 ezer forint értékű forgalmat bonyolított le, valamint azt is, hogy ott „éjjel és napon, töltik egy csapon, néha kettőn is az üvegeket”. (Székelyhonról. Kolozsvár, 1842. 195.)

A bérlőket kötelezték (1844), hogy a korhadó fenyőoszlopokat és a kötésükre használt deszkákat cseréljék ki kőfalra. Ez meg is történt alaprakás nélkül, felületesen.

Az üvegyár minden évben nagy mennyiségű tűzifát igényelt, és emiatt az erdőket kíméletlenül pusztították. A birtokos község 1863. november 10-én tartott gyűlésén elhatározták, hogy csak a lehullott és erdőégek által megperzselt fákat szabadjon kihordani. Ugyanebben az évben sikerült kitiltani az idegen gyárakból (pl. *Porumbák*) hozott üvegpalackokat. A borszéki üvegyárban elegendő palackot gyártottak. A borszéki hutában előállított üvegek olcsók voltak, az üvegtörések pedig gyakoriak. Annak bizonyítására, hogy mennyire törékenyek voltak az itt gyártott üvegek, álljon itt egy korabeli dokumentum (Pesti Napló, 1880: „...*a dugaszoló helyiség mellett ezer szám fekszik egymáson a dugaszolás közben eltört üveg...*”)

Július 25-től a borszéki üvegekre *M. D. (Mandel Dávid)*, és alája *F. K. (Fő-kút)* felirat került. Ezt meghirdették a fogyasztók tájékoztatása végett a hírlapokban is. Az üvegek számára ólomkupakokat tettek.

Az 1870-es években a birtokos községek újjáépítik az üveghutát. *Dezső Mózes* vállalkozó és *Szász Ferenc* ács-közműves behelyezték a 3. olvasztókemencét és hűtőt. Egy új szárnyal bővült az üvegyár, 13.733 ft értékben. Közben megépítettek egy szint a kőszén tárolására. 1874-ben házi kezelésbe került a fürdő és a borvízgazdálkodás. Az üvegyár részére a békasó összetörésére malmok és égetőkemencék építését kezdték meg. 1876-ban elkészült egy üvegyári olvasztó és hűtőkemence, amely borszéki kőszénnel működött.

1880-ban egy *Dousa József* nevű cseh szerencsevadász jelentkezett, „*évi 1200 ft fizetés, szabad szállítás, természetbeni tűzifa és világítás, s két marhatartási illetménnyel. Nagy későre készítettett egy olvasztó és hűtő kemencét kőszéneli hevítéshez, s még egy üvegtábla nyujtór*” (Puskás F. 1880, 155). A hibás szerkezet miatt nem lehetett jó minőségű üveget gyártani, s *Dousa* a táblanyújtót is szűk helyre tervezte, a három hónapos próbaidőt meg sem várva, december 15-én távozott. A fizetéséből visszatartottak 113 forintot kártérítés címen.

Ezután egy *Ulman Vilmos* nevű személy jelentkezett gyárvezetőnek (1881), de hat hónap után felmondtak neki, mert az általa készített, kőszénnel működő kemence semmivel sem volt jobb, mint a régi fás kemence. Egy héten csak háromszor lehetett benne önteni, többet nem bírta meg. Tönkretette a régi olvasztófazekakat is. Három hétig szünetelt az üvegyártás, ami komoly termelés kiesést jelentett. Közben megépítettek egy szint a kőszén tárolására, az üvegyár melletti hegyoldalban pedig egy pincét építettek a petróleum tartására.

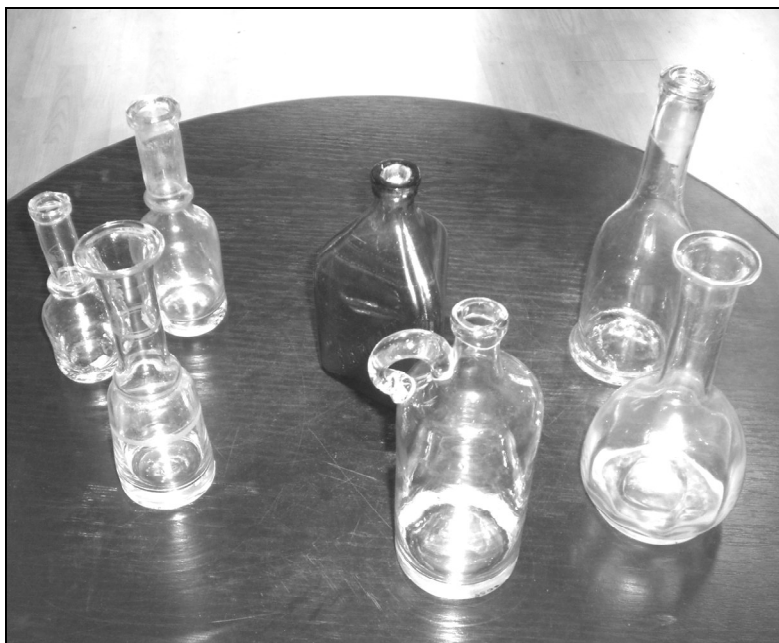
1882 januárjában visszaállt a régi rend, és már működött két kemence, nemsokára a harmadik is beindult. Az igazgatóság döntése értelmében „*minden időben legalább 60 olvasztó fazekat készenlétben kellett tartani*” (Puskás, 1882, 161).

A palackozáshoz szükséges üvegeken kívül (hosszúkás zöld színű pintes üvegek) az ügyes kezű üvegyári munkások készítettek dísztárgyakat is: üvegyöngyöket, nyakláncokat, gyűrűket, vagy más használati tárgyakat: virágvázát, cukortartót, sótartót, légyfogót, stb. A borszéki üvegek színe világoszöld volt.

Vitos Mózes (1894) szerint „*Borszéken Csíkmegye legnagyobb üvegyára van, az Európailag híres csehországi üvegrészeknél nem alábbvaló, sőt nagy része ennél jobb.*” – írja a *Csíkmegyei Füzetek* I. kötetében, a 240. oldalon.

1898-ban már csak négy üveghuta volt üzemben *Erdélyben*, köztük a borszéki. Ebben az időben az üvegyárban 86, a töltésnél 40 munkás, továbbá 3 munkafelügyelő és 3 kocsis dolgozott, felváltva, éjjel-nappal. Ezekon az állandó munkásokon kívül voltak napszámosok is, gyakorlatilag egész *Borszék* lakossága itt dolgozott. 14 tisztviselő volt állandó alkalmazásban, beleértve a papot, az orvost és a kertészt is.

Fekete Mór bérlő főjavítást végeztetett az üvegyárnál. Az újranityásról tájékoztatott a korabeli sajtó. „*A napokban kezdte meg működését... Ünnepeles istentisztelet és beszentelés után Fekete Mór társelnök és Sümei Vilmos [országgyűlési képviselő, a szerző megj.] buzdító beszédet intézett. Az üvegyár készíti a híres borszéki és Erdély részi ásványvízhez szükséges több millióra menő üvegeket*”.

Különböző típusú üvegek a borszéki üvegyár termékeiből.

Hogy mekkora volt az itt gyártott üvegek űrtartalma, nem tudjuk pontosan. A korabeli dokumentumokban ilyen megnevezéseket találunk: „gömbélyeg borvíznek való két kupás üveg”, „borvizes üres cylinder üveg.” Egy cilinderes üveg 4 krajcárt ért. (*Tarisznás Márton*). Használták a *pint* mértékegységet is, de ez is kétféle volt: magyar pint=1,696 liter és a bécsi pint=1,415 liter. Az üvegeket nagy ládába rakták; olyan nagyok voltak, hogy egy szekérrre csak öt fért fel.

A borszéki üvegyár az első világháború előtt már üzemképtelenné vált. A *Fekete Mórék Rt.* bezáratta.

A későbbiekben a borszéki ásványvíz palackozásához szükséges üvegmennyiség egy részét (kb. 5 millió üveg) az ország különböző üvegyáraiból (*Azuga, Medgyes, Dicsőszentmárton, Torda* stb.) szerzeték be.

Üveggyári munkások

Egyházközségünk anyakönyvei alapján sikerült összeírni az üveggyárnál dolgozókat. Sajnos a rendelkezésünkre álló dokumentumok csak keresztmetszetét adják azoknak, akik itt dolgoztak. Áttanulmányoztuk a születési, halálozási és keresztelési anyakönyveket. A legtöbb esetben a nevek mellett feltüntették a foglalkozást is (üveggyári munkás, anyagvegyítő, üveggyártó, olvasztár, üvegcsúri olvasztó, vegyész, üvegfúvó kifejezésekkel találkozunk).

1805-ben veszi kezdetét az üveggyári munkások letelepedése, írja Puskás Ferenc *Borszék története* c. könyvében. (Budapest, 1882. 22. old.)

1835: Miller György üveggyári munkás, Vas Mihály; (Gyergyóremetéről kaptak házhelyet, írja Csiby Andor); 1879: ifj. Eigel Antal, Kolbert Ferencz, Schiller János, Vild Ferencz; 1881: Dellarosa Antal, Ucseszának Rudolf, anyagvegyítő, Molnár József, Vild Mihály; 1882: Straff Károly, Immermaier Károly, Siller Péter, A(E)igel József, Vild Ferenc, id. A(E)igel Antal; 1883: Straff József, Fragell János vegyész; 1885: Plechinger János; 1886: Vild József; Krammer Ferencz üvegcsúri olvasztó; Eigel Mihály, Straff Károly, Tiller Károly, Kotczbacher Ferencz; 1889: Háring Ignác üzemvezető, ifj. Wild Sándor; 1890: Vaszi Péter, Vaszi János, Vackon Antal, Wild József; 1891: Schiller Pál, Straff Ferencz; 1892: Krammer Mihály, Id. Vaszi János; 1893: Eigel Ferencz, Krammer Ferencz olvasztár, Schneider Alajos; 1894: Id. Eigel Ferencz, ifj. Vaszi János, Straff István; 1895: Eigel András, ifj. Vackon József, Kolbert Antal, Krammer István, Pechninger János, Ucseszának József, Krammer Károly, Straff Károly; 1896: Krammer Ferenc, Straff József, Siklódi Imre szerelő, majd főgyárvezető, Siller Frigyes gyári üveges segéd, Cservenka Ferenc, Siller Károly; 1897: Fokt József, Eigel József, Eigel Károly, Sárpátki Mihály, Hauer Adolf, Eigel György, Kolbert József, Eigel Mihály, Schiller Ferenc tüzelő, Straff Sándor, Schiller Rudolf, Hartvig Ferenc al-gyárvezető, Kotczbakher Ferenc (37 éves), Schiller Károly; 1899: Vild Ferenc, Eigel Ferenc, Kolbert Sándor, ifj. Váradi János; 1900: Fokt József, Ferencz József, Schiller Mihály; 1901:

ifj. Eigel Károly, Czibalmas István főraktáros, Eigel György; 1902: Becze Péter, id. Vaszi János; 1903: Balázs Péter Miklós; 1904: Vild Gyula, Vild Sándor, Pallér István, ifj. Eigel József; 1905: Vild András, Proff Venczel üveggyárvezető; 1910: Szalai Mór, Strul Farkas, Kozbacher Ferenc (26 éves), Straff György, Kopacz Ferencz üvegfúvó, Krammer Károly; 1911: Ilyés Ferenc, Siklódi József, Kolbert György; 1912: Starff Károly, Siller János, Vakkon József; 1913: Siller Ferenc; 1914: Krammer Ferenc üvegfúvó; 1919: Krammer Rudolf.

A borszéki üvegek utóélete

A palackozáshoz használt tárolóedények (palackok) a szállítás és használat során összetörték. Sajnos a borszéki *Borvíz Múzeum* egyetlen példánnyal sem rendelkezik. Az egykori erdei hutából a paraszti igényeket is kielégítő használati- és dísz tárgyak is kikerültek. A megfáradt munkások pihenésképpen vagy szórakozásból családjuknak, rokonaiknak, barátaiknak készítették ezeket. A múzeum üvegtárgyai között található borosüvegek dugóval, valamint pálinka és bor mérésére szolgálóm mérőedények, továbbá kék pohár, meg kiemelt díszítésű pohár, virágmintás, sőt gravírozott is.

A vegyes használati tárgyak közül kiemelem a légyfogót, a fedeles cukor- és sőtartót. A légyfogó rendkívül szellemes készítmény, sokan megcsodálják. Színtelen, áttetsző, díszítés nélküli, szűk nyakkal, bő korongtesttel. Az öblös rész alsó pereme visszahajló. Ebbe tették a cukros folyadékot, illetve a légyölő galócát (*Amanita muscaria*). A legyek az üvegtest alsó részén jutottak be. Onnan már nem volt visszaút.

Ezúton mondok köszönetet *Soós Zoltánnak*, a *Maros Megyei Múzeum* igazgatójának, hogy kölcsönadta a gyűjteményükben levő 15 népi üveget (ívó- és tárolóedények, vegyes használati tárgyak). *Kamenitzky Antal*, borszéki lakos, a *Borvíz Múzeum* öre tulajdonában is van egy eredeti nagyméretű uborkásüveg és egy virágváza, amelyek szintén a borszéki üveghutában készültek.

A *Maros Megyei Múzeum* kiállítótermében van egy 19. századi színes borszéki ivópohár. Hasonlóképpen a budapesti *Iparművé-*

szeti Múzeum gyűjteményében található egy ivópohár, valamint a *Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban* berendezett *Képek a gyógyítás múltjából. Fürdőügy Magyarországon* című kiállításon (IV. terem) látható két ivópohár (megtekinthetők a múzeum honlapján is).

A borszéki üvegyár termékei a Borvíz Múzeum tárlójában

Irodalom

- BONER, Charles: *Transylvania; its products and its people*. London, 1865. (Az interneten is elérhető. Borszékről a 332-335. oldalon.)
- BUNTA Magda – KATONA Imre: *Az erdélyi üvegművesség a századfordulóig*. Bukarest, 1983. Kriterion Könyvkiadó.
- CSIFFÁRY Gergely: *Magyarország üvegipara 1920-ig*. Eger, 2006. Heves Megyei Múzeumi Igazgatóság.
- FARKAS Aladár: *A borszéki ásványvíz-palackozás 200 éves története*. Csíkszereda, 2006. Státus Kiadó.
- KOZMA Ferencz: *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Budapest, 1879.
- KŐVÁRY László: *Erdélyország statisztikája*. Kolozsvártt, 1847.
- KŐVÁRY László: *Tájépek utazási rajzokban (1837)*. Bukarest, 1984. Kriterion Könyvkiadó.
- MIKLÓS József: *Nyelves Világ. Nyelvi ábrándozások Európában*. Csíkszereda, 2005. ProPOS Könyvkiadó.
- ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása. 18681-1873*. (Reprint kiadása két kötetben: Szekszárd, 2002, Babits Kiadó.
- PUSKÁS Ferencz: *Borszék története hiteles adatok alapján*. Budapest, 1882.
- SÁGHELYI Lajos: *A magyar üvegesipar története*. Budapest, 1938.
- SCHEINT, Daniel: *Das Land und Folk der Szekler in Siebenbürger...* Pest, 1833. (Magyar fordítása Boér Laura munkája, Acta Siculia, 2007, az interneten is elérhető.)
- VERES László: *Magyar népi üvegek*. Miskolc, 1989. Herman Ottó Múzeum. (Internetes változata: www.hermuz.hu.)
- www.gyergyoditro.ro/turizmus/a_telepules_tortenete

